

LUDWIG SENFL's „LUTHER-MOTETTER“

En forskningsberetning*

AF

OLE KONGSTED

*Amico nonagenario professori, doctori philosophiae Nicolao Schiørring
ante diem sextum Idus Apriles Anno Domini MM
hoc opusculum gratissimo animo inscribitur*

Et af musikhistoriens mest berømte breve blev skrevet i oktober 1530. Brevet har af let forståelige grunde interesseret talrige mennesker i tidernes løb. For det første fordi det var og er et såre interessant vidnesbyrd om en interesse for og forståelse af musik hos brevskriveren – en af verdenshistoriens betydeligste personligheder; for det andet fordi – som en umiddelbar følge af brevet – afkastet af den kompositoriske virksomhed hos adressaten er forblevet skjult indtil dette århundrede.

Brevskriveren var Martin Luther (1483-1546), adressaten Ludwig Senfl (1486?-1542/43). Senfl var i hele sit liv ansat ved to af de – også i musikalsk sammenhæng – betydeligste hoffer i Europa: kejserhoffet og det hertugelige hof i Bayern. Fra 1496 var han kordreng ved kejser Maximilians hofkapel, hvor han senere overtog Heinrich Isaacs position. Fra 1523 var han resten af sit liv ansat ved det bayerske hof i München.¹ Senfl var allerede i samtiden anerkendt som en mester i sit

* Jeg takker følgende personer for hjælp i forbindelse med udarbejdelsen af dette manuskript: John Bergsagel, Friedhelm Brusniak, Erik Christiansen, Henrik Glahn, Sven Rune Havsteen, Hanno Lietz, Heinrich W. Schwab.

¹ Arnold Geering: Senfl, Ludwig, i: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, 12, Kassel 1965, sp. 498-516 [i det følgende MGG]; endvidere Martin Bente: Senfl, Ludwig, i: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 17, London 1980, s. 131-137 [i det følgende NGD].

fag, og musikteoretikeren Sebald Heyden benævnte ham i 1537 „in musica totius Germaniae nunc princeps“.²

I

Til forståelse af den her præsenterede ny iagttagelse vedrørende artiklens emne – „Luther-motetternes“ kronologi og overlevering – følgende: Luther og Senfl har utvivlsomt mødt hinanden; der er bemærkninger i det neden for citerede brev, som mere end antyder noget sådant. De kan have mødt hinanden i 1510 i Innsbruck; endnu mere sandsynligt er det, at de har mødt hinanden ved rigsdagen i Augsburg i 1518 – Luther for at stå til regnskab for kirkens udsending, kardinal Cajetan, Senfl for i sin egenskab af kapelmester hos kejser Maximilian at forestå musikken ved dette møde. Luther må ubetvivleligt have hørt Senfls musik i en offentlig sammenhæng ved denne begivenhed. Endnu en mulighed for et personligt møde var rigsdagen i Worms i 1521; Senfl var også til stede ved denne lejlighed, ved hvilken Luther som bekendt blev erklæret fredløs.

Den første dokumenterede kontakt imellem dem er imidlertid det oven for nævnte brev fra oktober 1530. Brevet er holdt i en fortrolig, venlig tone, og man får en klar fornemmelse af, at der tidligere har været en kontakt imellem Luther og Senfl. Man kan undre sig over, at brevet er skrevet på latin, eftersom det tyske sprog var både Luthers og Senfls modersmål. Luther befandt sig en stor del af året 1530 på Coburg. Kejser Karl V havde indkaldt fyrsterne til den betydningsfulde rigsdag i Augsburg d. 8. april. Allerede da man i Sachsen modtog den kejserlige indkaldelse, var både kurfyrst Johann og de protestantiske teologer klare over, at dette møde ville blive skelsættende for det fremtidige forhold imellem de to konfessioner i det tyske kejserrige.³ I slutningen af marts fandt et forberedende møde sted i Torgau imellem kurfyrsten og hans førende teologer og rådgivere: Martin Luther, Philipp Melancton, Justus Jonas, Georg Spalatin og Johann Agricola. Luther forlod Wittenberg sammen med Melancton og Justus Jonas og ankom – nogle kilder siger Langfredag d. 15. april, andre Påskelørdag d. 16. – til Coburg. På grund af den gældende „Reichsacht“ kunne Luther ikke selv deltage i mødet i Augsburg, hvorfor Me-

² Bente (note 1), s. 134.

³ Martin Schwarz Lausten: Christian 2. mellem paven og Luther. Tro og politik omkring „den røde konge“ i eksilet og i fangenskab (1523-1559), *Kirkehistoriske Studier*, III. R. nr. 3, 1995, s. 362.

lanchton ved denne vigtige forsamling optrådte som protestanternes hovedtalsmand. Luther boede på Coburg sammen med to tilhængere: Veit Dietrich og nevøen Cyriacus Kauffmann.⁴

Augsburg-mødet blev som ventet en konfrontation imellem katolikker og protestanter. Kejseren var personlig til stede, ligeledes kong Ferdinand af Østrig-Ungarn, og repræsentanten for pavestolen var kardinal Lorenzo Campeggio, som stod stejlt over for Luther-tilhængerne. Breve fra kardinalen til pavens sekretær Jacobo Salvati og breve fra de protestantiske teologer i Augsburg til Luther på Coburg er hovedkilder til de bemærkelsesværdige begivenheder. Med anledning i dette møde komponerede Ludwig Senfl, der nu var hofkapelmester i München – og som var til stede i Augsburg – en begavet musikalsk opfordring til, at mødet skulle ende i fred og fordragelighed: den 4-stemmige motet *Ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum!* med tekst fra Davids Psalme 132, v. 1-2.⁵ Denne smukke motet – hvis tilblivelse nødvendigvis må opfattes som en klar politisk tilkendegivelse fra Senfls side, eftersom man næppe kan forestille sig en kejserlig ordre om at komponere til denne tekst netop på dette tidspunkt – blev opført i forbindelse med mødets åbning.⁶

Når en af Luthers mange biografer omtaler sommeren 1530 som en gentagelse af dagene på Wartburg – som „köstliche Sommertage“ på trods af kejser, pave og tyrkere! – er der tale om en såre forunderlig bemærkning.⁷ Den 5. juni fik Luther besked om faderens død. Et vist mismod – som kan have haft flere forskellige årsager – synes at have indfundet sig hos ham i løbet af året 1530. I hvert fald har det oven for nævnte brev på latin til Ludwig Senfl fra d. 4. oktober 1530 et tydeligt depressivt præg. Dette brev – som har interesseret både Luther-biografer og musikfolk siden midten af 1500-tallet – indeholder meget interessante sætninger om Luthers opfattelse af musikken som kunst- art. Det blev skrevet hen imod slutningen af Augsburg-mødet. Luther bad i brevet Senfl om at sende en komposition over den gregorianske antifon *In pace in idipsum*. Brevet er af meget stor vigtighed for forståelsen af forbindelsen imellem Luther og Senfl; da det kan læses in

⁴ Tim Klein: *Luther. Deutsche Briefe, Schriften, Lieder, Tischreden*, Leipzig 1917, s. 158.

⁵ Bente (note 1), s. 132f.

⁶ Klein (note 4), s. 158: „In Wahrheit war es dem Kaiser mit dem Frieden gar nicht ernst. 'Gewalt würde jetzt am meisten Frucht schaffen' schrieb er an dem Papst. Der Reichstagsabschied war nicht besser als eine Kriegserklärung“.

⁷ Klein (note 4), s. 158.

extenso mange steder, refereres her kun det afsnit af brevet, som drejer sig om den konkrete komposition:⁸

„... Ad te redeo et oro, si quid habes exemplar istius cantici: 'In pace in id ipsum', mihi transcribi et mitti cures. Tenor enim iste a iuventute me delectavit et nunc multo magis, postquam et verba intelligo. Non enim vidi eam antiphonam vocibus pluribus compositam. Nolo autem te gravare componendi labore, sed praesumo te habere aliunde compositam. Spero sane finem vitae meae instare, et mundus me odit nec ferre potest; ego rursus mundum fastidio et detestor; tollat itaque animam meam pastor optimus et fidelis. Idcirco hanc antiphonam iam coepi cantillare et compositam cupio audire. Quod si non habes aut non nosti, mitto hic suis notis pictam, quam vel post mortem meam, si voles, componere potes. Dominus Iesus sit tecum in aeternum, Amen. Parce temeritati et verbositati meae. Saluta mihi totum chorum musicae tuae reverenter. Ex Coburgo, 4. Octobris 1530.

Martinus Luther.“

Brevet blev – med et personligt brev dateret d. 1. oktober 1530 fra Luther – sendt til Nürnberg-rådmanden Hieronymus Baumgartner, der var til stede i Augsburg, med bøn om viderebefordring til Senfl.⁹ At dette skete, ved vi fra flere samtidige kilder; Senfl vides at have komponeret motetten, som Luther fik, hvorefter denne kvitterede ved oversendelse af en kasse med bøger som gave til Senfl. I et kortfattet brev dateret Wittenberg 1. januar 1531, beder Luther Baumgartner i Nürnberg om at drage omsorg for, at Senfl får bøgerne overleveret.¹⁰ Baumgartner blev anvendt som mellemmand, da man nok kan forestille sig, at en centralt placeret katolsk hofkapelmester kunne få besværligheder, hvis det blev kendt, at han stod i direkte kontakt med Luther. Spørgsmålet om Senfls påståede sympati for Luther og Reformationen lader sig ikke besvare entydigt, og jeg skal ikke gå nærmere ind på dette ved denne lejlighed; på basis af det hidtil kendte materiale kan man næppe nå frem til en definitiv afgørelse af dette spørgsmål. Det synspunkt, at Senfl havde sympati for de ny tanker, kan nok

⁸ Her citeret efter H. Rückert (Hrsg.): *Luthers Werke in Auswahl*, 6, (Clemens Ausgabe), Berlin 1955, s. 402f.

⁹ *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, Briefwechsel*, 5, Weimar 1934, s. 64of. Baumgartner modtog først brevet d. 21. oktober.

¹⁰ de Wette, Wilhelm Martin Leberecht: *Dr. Martin Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken ...*, Sechster Theil, Berlin 1856, s. 128f.

have noget for sig, men man skal måske umiddelbart være forsigtig med at overvurdere Senfls betydning for den evangeliske kirkemusik; det er i hvert fald i denne sammenhæng påfaldende, at man blandt hans kendte tysksprogede satser leder forgæves efter motetter, der bygger på Reformationens kernetekster.

Man kan undre sig over, at „følgebrevet“ – brevet til Baumgartner – er dateret før d. 4. oktober, nemlig d. 1. oktober. Dette kan selvsagt føre til den overvejelse, at et brev fra Luther til Senfl vedrørende komposition af teksten *Non moriar, sed vivam* kunne være gået umiddelbart forud for brevet af d. 4. oktober 1530 – altså at to Luther-breve om henholdsvis *Non moriar* og *In pace* muligvis lå meget tæt på hinanden; der eksisterer jo nemlig ikke noget takkebrev fra Luther for Senfls motet *Non moriar*. I dette tilfælde kunne man altså opfatte brevet af d. 4. oktober som en slags „afterthought“. Flere Luther-forskere har beskæftiget sig med spørgsmålet om dateringen af brevet; noget endegyldigt og tilfredsstillende svar synes ikke givet på dette spørgsmål.¹¹

Luthers brev – som på et overordnet plan er et udtryk for forståelsen af musikken som Guds store og vidunderlige gave til mennesket – er i denne sammenhæng mest interessant på grund af det sidste afsnit: Luther beder Senfl – hvis han har en motet over teksten *In pace in idipsum* – at sende ham en afskrift. Denne melodi har glædet Luther siden hans ungdom, og gør det nu så meget mere, som han forstår tekstens dybeste mening. Han er dog aldrig stødt på en flerstemmig udsættelse af denne antifon [hvilket kan forekomme mærkværdigt

¹¹ Se f.eks. Rückert (note 8) s. 403: „[ich möchte] an den durchgängig überlieferten Datum festhalten [4. oktober 1530] und annehmen, daß L. dort an Baumgartner proleptisch redet, tatsächlich aber erst am 4. 10. dazu gekommen ist, den Brief an Senfl zu schreiben (oder ihm die endgültige Fassung zu geben). Nach dem Dorsalvermerk Baumgartners ... hat er beide Briefe erst am 21.10. erhalten“. – Se også Martin Luthers Werke (note 9), s. 637: „Das überlieferte Datum unsres Briefes: 4. Oktober wird zweifelhaft dadurch, daß Luther am 1. Oktober (dieser Brief ist im Original erhalten !) Baumgartner bittet 'vt has literas Luduico Senfel Musico reddi curares'. Man könnte auf den Gedanken kommen, daß Luther diese Worte proleptisch geschrieben hätte und erst am 4. Oktober dazu gekommen wäre, unsern wohlüberlegten und kunstvollen Brief, zu dem er sich sogar erst durch eine Art Entwurf besonders vorbereitet hat ... niedergeschrieben. Das müßte aber an diesem Tage in aller frühe geschehen sein, da der Kurfürst am 4. Oktober 'nach dem Morgenmahl' ... von Koburg aufbrach. Freilich müssen die beiden Briefe noch länger liegen geblieben sein, da Baumgartner den an ihn gerichteten erst am 21. Oktober in Augsburg erhalten hat“.

med Luthers kendskab til musik in mente]. Luther vil ikke besvære Senfl med at komponere en sats, men forestiller sig, at han måske allerede kan have gjort det. Luther håber i sandhed, at hans liv snart er til ende; verden hader ham, således som han også føler væmmelse og afsky for verden. Den gode og trofaste hyrde kan tage hans sjæl til sig. Derfor er Luther begyndt at synge denne sang, og han længes efter at høre den klinge. Såfremt Senfl ikke skulle kende melodien, lægger Luther noderne ved, idet han afslutningsvis meddeler, at Senfl jo også kan vente til efter hans død med at sætte den i toner.

Allerede i samtiden kendte man som nævnt til Luthers brev til Senfl, ligesom man vidste, at Senfl havde komponeret to motetter til Luther: *Non moriar, sed vivam* og *In pace in idipsum*. Ydermere var man bekendt med, at Luther havde skrevet *Non moriar, sed vivam* på væggen i sit værelse på Coburg – noteret i den hypomixolydiske psalmoditone.

Eks. 1:

N On mó-ri- ar sed vi-vam, et narrá-bo ó-pe-ra Dómi-ni.

Eksempel 1: *Non moriar, sed vivam* i 8. toneart – den melodi, som Luther skrev på væggen på Coburg.

Nedenfor følger en summarisk gennemgang af den vigtigste litteratur, der belyser sagen om de to motetter.

II

Udgangspunktet for senere tiders beskæftigelse med dette emne er den omtale af sagen, som findes hos David Köler i Tenor-stemmebogen af hans i 1554 i Leipzig trykte *Zehen Psalmen Davids des Propheten/mit vier/fünff/vnd sechs stimmen gesetzt, Durch David Köler von Zwickau*. Köler – der havde gået i den bekendte latinskole i Zwickau – var på dette tidspunkt kantor ved latinskolen i Schönfeld i Böhmen; han dedicerede dette sit opus primum til borgmester og råd i fødebyen. I forordet til publikationen, der er dateret d. 1. juni 1554, omtaler

Köler forbindelsen imellem Luther og Senfl, der nu begge var døde.¹² Han gengav i dette værk på fol. 4/5 for første gang på tryk en tysk oversættelse af Luthers brev. Dedikationen indeholder selvsagt tidens sædvanlige floskler og taksigelser; mod slutningen kan følgende sætninger læses:¹³

„So hab ich eine Epistel vnsers lieben Vaters seligen Doctor Martini Luthers/welche er an den hochberühmten Musicum/Ludwig Senffel (desgleichen Deutschland/meines bedünckens/jhr gar wenig gehabt) etwan geschrieben hat/hinach setzen wollen/inn welcher Epistel/der Gottselige Man vnnnd thewre Prophet/die Musica/dermassen gepreiset/das man sie höher nicht loben kann ... Auff dieses schreiben hat Ludowig Senffel/als ein gelerter vnnnd verstendiger Mann/dem Herren Doctor einen andern Gesang geschickt/aus dem Psalm/Non moriar, sed uiuam et narrabo opera etc. Damit er hat wollen anzeigen/das ihn Gott noch länger seiner Kirchen erhalten werde/damit er sein heiliges wort/weiter ausbreiten vnnnd an tag geben möge. Darnach aber hat er jm allererst seinen Gesang/In pace in id ipsum, auch Componirt/vnd zugeschickt/wie denn dieselbigen beide geseng noch vorhanden sein etc.“

Kölers forklaring er altså denne, at Senfl – som den lærde og forstandige person han var – efter at have fået dette brev ikke straks efterkommer Luthers ønske, men derimod først prøver at muntre ham op ved at sende ham *Non moriar, sed uiuam* og først senere fremsender *In pace in idipsum*; heraf fremgår det, at Köler har kendskab til, at disse to motetter – som aldrig blev trykt i samtiden – endnu eksisterede.

Dette udsagn skal sammenholdes med et andet samtidigt vidnesbyrd om, hvad der passerede. Johannes Mathesius (1504-1565) – „Stadtpfarrer“ i Joachimstal, en ivrig tilhænger af Reformationen og en personlig bekendt af Senfl – har i en af sine „Luther-prædikener“ berettet om dette forløb.¹⁴ Han fortæller om Luthers anfægtelser:¹⁵

¹² Se Georg Eismann: *David Köler. Ein protestantischer Komponist des 16. Jahrhunderts*, Berlin 1956, s. 50.

¹³ Her citeret efter Eismann (note 12), s. 50 og s. 100.

¹⁴ Se Eismann (note 12), s. 46, 53, 54, 56f samt *D. Martin Luthers Werke* (note 9), s. 636ff.

¹⁵ Se Carl von Winterfeld: *Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst des Tonsatzes*, Leipzig 1843, s. 175ff. samt *D. Martin Luthers Werke* (note 9).

„Denn weil jm Satan und die meiste Welt nach leib, leben und seel trachten, ergreift er mit lebendiger zuversicht den schönen Vers: *Non moriar sed vivam* ... und ist bei sich in krafft des Geist und Gotts wort auff's aller gewißte, die Rechte des Herrn werde zu Augsburg in allenthalben den sieg wider alle Pforten der Hölle gewißlich erhalten ... Diesen wunderschönen Vers hat er mit seiner eigenen Hand sich an alle Wände hingeschrieben und die Antiphon: *In pace in idipsum* oftmals gesungen ... Mein gut Freund Senfli, der mir durch den Pfarrer zu Brück viel lieblicher Psalm geschickt, willfahrt mit Freuden D. Luthern und schicket ihm die schöne Mutetten, Das *Non moriar*, und Respons *in pace in id ipsun*.“

Disse to udsagn går tilbage til den samme kilde, men der er øjensynlig ikke overensstemmelse i kronologien. Hos Köler sendes *Non moriar* først, *In pace* senere, mens Matthesius ikke er helt så præcis i sin angivelse. Der er mindst 3 mulige veje for denne overlevering: 1) Senfl – Mathesius – Köler, 2) Senfl – Köler – Mathesius eller som den tredje og mindst sandsynlige: 3) at Senfl har stået i personlig kontakt med begge. Da Mathesius' personlige bekendtskab med „mein gut Freund Senfli“, som det ses, har kildemæssige belæg, er 1) nok den sandsynligste vej, så meget mere som Mathesius og Köler efter alt at dømme må have haft personlig kontakt qua deres embeder i Joachimstal, hvor Mathesius var præst og Köler kantor.

Senere beretninger har divergerende opfattelser i forbindelse med netop spørgsmålet om kronologi. J.C.S. Kieflhaber [1817] opdager ikke, at der er tale om to motetter; han bringer Luthers brev på latin, en tysk oversættelse samt samler en række udtalelser fra Luthers side vedrørende musik.¹⁶ Carl von Winterfeld [1843] citerer Mathesius og tager ikke detaillert stilling til spørgsmålet.¹⁷ Robert Eitner, Ludwig Erk og Otto Kade [1876] har også beskæftiget sig med dette emne; de bringer en tysk oversættelse af Luthers brev til Senfl og bemærker følgende med henblik på det kronologiske problem i forbindelse med motetternes tilblivelse:¹⁸

„Aus den ... 10 Psalmen Davids mit 4 bis 6 Stimmen, gesetzt durch

¹⁶ J.C.S. Kieflhaber: *Sendschreiben Dr. Martin Luthers an Ludwig Senfel. Zum Andenken der Gedächtnißfeyer der von Luther vor 300 Jahren bewirkten Kirchenverbesserung*, München 1817, 34 s.

¹⁷ Carl von Winterfeld (note 15), s. 175ff.

¹⁸ R. Eitner, L. Erk und O. Kade: *Einleitung, Biographien, Melodien und Gedichte zu Johann Ott's Liedersammlung von 1544*, IV, Berlin 1876, s. 72ff.

David Köler von Zwickau (Leipzig 1554, 5. Stb. in kl. quer quarto Rathsschulbibliothek in Zwickau) erfahren wir, nachdem Köler obigen Brief in Vorwort seines Werkes verdeutscht wiedergegeben hat, dass Senfl vorläufig den Psalm 'Non moriar' sandte und erst später den gewünschten Psalm 'In pace' ...“.

I 1890 kom den første egentlige studie over dette emne, idet Rochus von Liliencron mente at have fundet den ene af de to Luther-motetter.¹⁹ Denne meget interessante artikel præsenterede nye kilder til emnet. Rochus von Liliencron citerede Matthäus Ratzenberger (1501-1559) – et samtidigt øjenvidne – der i sit arbejde vedrørende Luther skriver følgende:²⁰ „Weil nun Lutherus In seinen anfechtungen und traurikeit befunden, Das er durch die Musicam vieler großer schwermut ist entlediget worden, schrieb er an Ludwig Senftlin, fürstlichen Beyerischen Capellmeister, und bat ihn, das er Ihm diesen text: *In pace in id ipsum dormiam et requiescam* komponieren wollte, welches er auch gethan“.

Ratzenberger var på Coburg nogle år efter Luthers død og så med egne øjne Luthers symbolum *Non moriar* på væggen, hvorover var skrevet melodien i den hypomixolydiske psalmoditone. Herom beretter Andreas Poach (1516-1586), der i Jena 1559 udgav bogen *Vom Christlichen Abschied aus diesem sterblichen Leben des lieben thewren Mannes Matthei Ratzenbergers der Artzney Doctors Bericht durch Andream Poach Pfarrherrn zun Augustinern in Erffurdt vnd andere, So dabey gewesen, kurtz zusammen gezogen*.²¹

„Nach essens bin ich [Poach] wider zu jm [Ratzenberger] kommen, da hab ich jm den Spruch aus dem schönen Confitemini (Ich werd nicht sterben, sondern leben, vnd des HERREN werck verkündigen, Der HERR züchtiget mich wol, aber er gibt mich dem Tod nicht) fürgelesen, sampt der Auslegung D. Martini Lutheri seliger gedechtnis

¹⁹ R. von Liliencron: Das Non moriar aus Luthers „schönem Confitemini“, i: *Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft*, hrsg. von Fr. Chrysander, 6. Jahrgang (1890), s. 123-132. *Non moriar* ... er 17. vers i Ps. 118 (117): *Confitemini Domini quoniam bonus, quoniam in saecula misericordia eius*, som i Luthers oversættelse blev til: „Danket dem Herrn, denn er ist freundlich und seine Güte währet ewiglich.“

²⁰ Om Matthäus Ratzenberger [Ratzenperger], se *Allgemeine deutsche Biographie*, XXVII, Leipzig 1888, s. 372ff. Ratzenpergers Luther-arbejde blev udgivet af G. Neudecker: *Die handschriftliche Geschichte Ratzenpergers*, 1850; de citerede linier findes s. 59.

²¹ Se von Liliencron: (note 19) s. 124f. Om Poach se *Allgemeine deutsche Biographie*, XXVI, Leipzig 1888, s. 324ff.

vber dieselben Vers, Welches der rechte kern ist Göttlichs Trosts, vnd zu lang zu erzelen. Wer dazu lust hat, der mag es daselbst lesen. Nach solcher fürgelesener Auslegung widerholte ich den Text lateinisch. *Non moriar sed vivam et narrabo opera Domini*. Da sprach er, ja, das ist vnser rechter Trost, Mit dem Text ... hat sich D. Martinus Luther auch getröstet in seiner anfechtung, da der Reichstag war zu Augsburg Anno 1530, Vnd sich etliche auff dem Widerteil hören liessen, Sie wolten gut vnd blut daran setzen, die Lutherische Lere auszurotten. Es hat auch (sprach er [Ratzenberger] weiter) D. Martinus zu derselben zeit zu Coburg auff dem Schlos in einer Stuben dieselben Vers *Non moriar etc.* mit eigner Hand an die wand geschrieben vnd die Noten darüber, Solchs hab ich [Ratzenberger] noch Anno 1550 selbs gesehen, vnd mit meiner hand darunter geschrieben, *Dextera Domini fecit virtutem*, Darbey wil ich durch Gottes gnad bleiben. Vnd als er das gesagt, fieng er an mit heiser stim, als ein schwacher vnd kranker, doch mit freudigem Geist, frölichem gesicht und geberden, zu singen: [her bemærker Poach: 'es folgen die Noten'] ... Solches hab ich [Poach] hernacher in seinem Psalter verzeichnet funden. So höre ich auch, das es noch heutigs tags [1559] zu Coburg auff dem Schlos in der Stuben gegen dem höltzlin hinaus, welches man den Hayn nennet - - - geschrieben stehen sol an der wand auff folgende weis“ [her bemærker Poach: „Die liturgische Melodie lautet:“²² – hvorefter følger *Non moriar* i 8. toneart].

Rochus von Liliencron fremdrog også en anden interessant kilde, nemlig Selneckers arbejde vedrørende Luther, hvor spørgsmålet om motetternes kronologi ikke er ganske gennemskueligt:²³

„Außer diesem *In pace in id ipsum* (Psalm 4 V. 9) welcher im Officium öfters vorkommt, als Antiphon 8. tono z. B. am Charsamstag *Ad matutinam in primo nocturno*, schickte Senfl aber noch eine 2. Komposition an Luther. Selnecker sagt in seiner *Histor. oratio* vom Leben Luther's (vor der Leipziger Ausgabe der Tischreden vom Jahr 1581): 'Es hat auch Lutherus zu Koburg das güldene und himmlische Poëma, welches er selber genennet hat *das schöne Confitemini*, geschrieben, in welchem er als ein Symbolum den Verß gebraucht hat, *Non moriar*, Ich werde nicht sterben sondern leben und des Herren Werck verkündigen, welchen Verß sampt den worten *in pace in id ipsum etc.* ihm der weltberühmte Ludovicus Senfel des von Beyern Componist mit et-

²² Teksten er hos von Liliencron (note 17) ikke placeret nøjagtigt under noderne.

²³ R. von Liliencron (note 17), s. 123f.

lichen stimmen componirte vnd schenkte auff seine Bitte vnd beger. Ist jhm derhalben Senfl auch allezeit lieb gewest’.“

Rochus von Liliencron nævner i sin gennemgang af kilder endvidere Mathesius, som er citeret ovenfor. Han fandt, at Luthers brev af d. 1. januar 1531 til Baumgartner, der blev fremsendt sammen med boggaven til Senfl, måtte opfattes som *signum gratitudinis* for tilsendelsen af *begge* kompositioner, hvilket utvivlsomt også er korrekt. Rochus von Liliencron nævner videre Johann Walters 5-stemmige sats over *Non moriar*, der findes trykt i Walters ’Gesangbuch’ fra 1544 og 1551 samt i hans „Kantional“ fra 1545, men som findes allerede i det af Otto Kade udgivne „Luther-Codex“ fra 1530.²⁴ Og så fortsætter von Liliencron:

„Dagegen ist der Senfl’sche Satz bisher nicht aufgefunden worden. Ich glaube ihn in einer Quelle entdeckt zu haben, wo man ihn allerdings nicht suchen, sondern nur durch einen glücklichen Zufall finden konnte, nämlich als Chorgesang in Greff’s Drama Lazarus.“

Joachim Greff var den ældste skuespildigter i Luthers kreds og den ivrigste agitator for den gejstlige dramatik;²⁵ han studerede i Wittenberg fra 1529 og var stedse i nær kontakt med Luther, Melancton og kredsen omkring dem. Fra 1533 var han ansat som skolemand i Halle. Efter eget udsagn blev han inspireret til at beskæftige sig med den gejstlige dramatik af Melanctons svigersøn, Georg Sabinus.²⁶ Mens han var skolemand i Halle, Magdeburg, Wittenberg og Dessau forfattede Greff en lang række dramaer. I 1545 udkom hans „Lazarus“, en tysk gendigtning af Sapidus’ „Lazarus redivivus“ fra 1539. Originalen fra 1539 indeholder ingen musik; Greffs udgave har derimod en række indlagte motetter; ydermere bringes til sidst 4 stemmer til en 16 takter kort motet *Non moriar, sed vivam*. Dette med Luther og Senfl samtidige udsagn er en ganske overordentlig interessant dokumentation i forbindelse med anvendelsen af musik i det gejstlige drama.

²⁴ Se Otto Kade: *Ein feste burgk ist vnser got. Der neuaufgefundene Luther-Codex vom Jahre 1530. Eine von dem grossen Reformator eigenhändig benutzte und ihm von dem Kursächsischen Kapellmeister Johann Walther verehrte handschriftliche Sammlung geistlicher Lieder und Tonsätze*, Dresden 1871, s. 143.

²⁵ Se om Greff i: *Allgemeine deutsche Biographie*, IX, Leipzig 1879, s. 624.

²⁶ Se om Georg Sabinus i: *Allgemeine deutsche Biographie*, XXX, Leipzig 1890, s. 107ff.

Greffs „Ein vnterricht dienstlich vnd forderlich zu dieser Action“ for-
tjener at refereres fyldigt:²⁷

„... Vnd das man einen anfang habe/wil ich itzund in diesem Lazaro
anzeigen/was man fur gesenge/beide Lateinisch vnd Deutsch/Choral
vnd Figural in dieser Action gebrauchen vnd halten künne ... So ist es
auch ehrlich loblich vnd lieblich/so man in solche feine geistliche
Actiones/auch figuratiue singet ... Darumb/wen nu die personen in
der Action/ein itzliche in jre Scenam gangen ist/so sol man erstlich
anheben zu singen; fur die Prologo die Mutet/Haec dicit Dominus vj.
vocum darin der Vagant furet den text/Circumdederunt me dolores
mortis etc.²⁸ Darnach auff den primum Actum/Si bona suscepimus v.
vocum Philippi Verdelothi.²⁹ Auff den secundum Actum/die Mutet
oder Respons. In pace simul dormiam [sic] der sind nu viel/nemlich/
Ludowicus Senffel hat kostlich gesetzt/mit vj.v.iiiij. stimmen.³⁰ Auff die
dritte scenam tertij Actus las man das volck auch einmal singen/nem-
lich/das lied/Aus tieffer not etc. Darnach auff den tertium Actum/sol
der Chor wider singen/Media vita/der sind nu auch sehr viel. Ludo-
wicus Senffel hat wol schir das lieblichste gemacht/meinem gehör
nach/Ist nemlich dieses da der Deutsche text drein gehet/Mitten wir
im leben sind etc.³¹ vnd ist funffstimmicht.

Auff die erste Scenam quarti Actus sol denn das volck drauff singen/
denselben Deutschen text/Nemlich/wenn man den Lazarum daher
zum grabe tregt. Vnd ob man gleich fur dem grabe ein weile stehen
vnd verharren mus/das schadet nicht/so lang bis der gesang aus ist ...
Weiter nu auff den ersten Epilogum sol abermal das volck singen/als
nemlich mit fried vnd freud etc. Auff die vierde Scenam Actus quarti/
sol man singen/Ego sum resurrectio et vita/ein gutes kurtzes stuck

²⁷ Både 1539- og 1545-udgaven findes i Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel; her citeres efter 1545-eksemplaret fra Wolfenbüttel; jeg takker biblioteket for at have stillet en microfiche af dette tryk til min rådighed.

²⁸ Der er her uden tvivl tale om den 6-stemmige sats, der er tilskrevet Josquin Desprez.

²⁹ Denne sats af Verdelot er en af 1500-tallets populæreste motetter, der er gengivet i ganske mange manuskripter spredt over hele kontinentet, og hvis tema blev model for andre komponisters værker. Se Bettina Schwemer: *Mehrstimmige Responsorienvertolungen in deutschen Quellen des 15. und 16. Jahrhunderts*, *Collectanea Musicologica*, 8/II, hrsg. v. Franz Krautwurst, Augsburg 1998, s. 121f.

³⁰ Kommenteres nedenfor.

³¹ Se Martin Bente: *NGD*, 17, London 1980, s. 135.

Johannis Walteri/ist iijj. vocum.³² Auff die achte Scenam quinti Actus/ die Mutet/Videns Dominus flentes sorores Lazari/welchs auch iijj. vocum.³³ Auff die allerletzte Scenam/den lateinischen Psalm/Dilexi iijj. vocum³⁴/Vnd auff den allerletzten Epilogum/Non moriar sed vi-uam D. Martini Lutheri iijj. vocum aus seinem schönen Confitemini. Dasselbig stücklein weils kurtz vnd nicht so gar gemein ist/hab ichs alhie an diese Action auch mit drucken lassen.

Hiernach werden sich nu die Musici vnd Actores/wol wissen zu richten ...

Folget/Non moriar sed viuam, D. M. L.“

Herefter følger så på de næste 4 blade i Greffs udgivelse 1545: *Discantus*, Bassus, Tenor og Altus til *Non moriar* (se ill. 1).

Rochus von Liliencron hævder – på baggrund af konstateringen af, at satsens Tenor-stemme er „die liturgische Melodie der Koburger Wandinschrift, nur daß sie hier mensuriert, in einigen Stellen ein wenig abgewandelt und im dritten Takt um 2 Fülltöne vermehrt ist“ – at det her drejer sig om Ludwig Senfls „Luther-motet“. Han er vel klar over, at „wenn man Greff's Worte buchstäblich nimmt, so besagen sie eigentlich, daß der 4-stimmige Satz Luther's eigene Arbeit sei“ [!] – Alligevel holder han fast i det synspunkt, at „wir hier eben den Satz des *Non moriar* vor uns haben, den Luther für sein 'schönes Confitemini' von Senfl zwischen dem 4. Oktober und 1. Jan. 1531 erhielt;³⁵ sei es nun, daß Greff sich nur ungenau ausdrückte oder daß er selvst virkelig nicht genau Bescheid wußte.“ Rochus von Liliencrons synspunkt

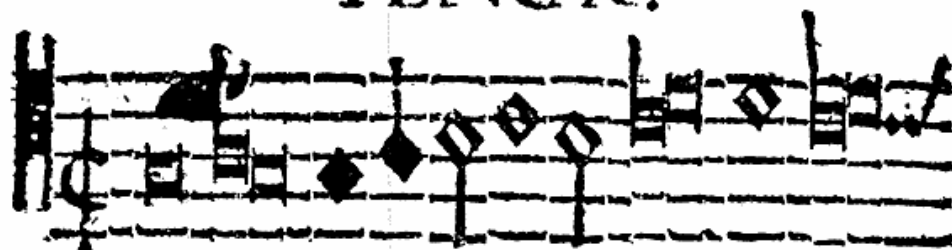
³² Findes i Kade: *Luther-Codex* (note 24), s. 138.

³³ Der må være tale om den 4-stemmige motet som i RISM 1535/03 f. 14v er tilskrevet Adrian Willaert og i RISM 1538/08 nr. 28 er tilskrevet Philippe Verdelot.

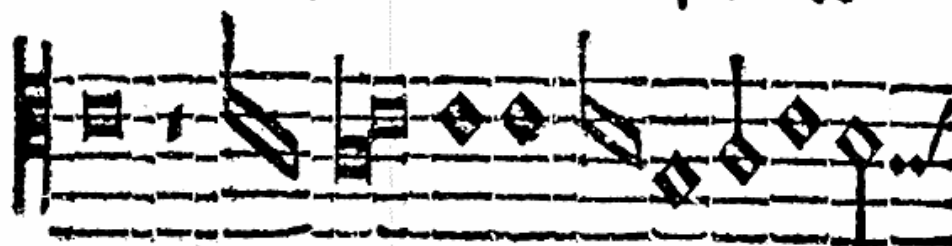
³⁴ Det er ikke umiddelbart gennemskueligt, hvilket værk der her kan være tale om. En 4-stemmig motet af Denis Briant findes i RISM 1535/01, f. 1v, en anden 4-stemmig sats af Benedictus Ducis findes i RISM 1539/09 nr. 12. Eftersom den første er udgivet i Paris, mens den anden er tysk og udgivet i Nürnberg, er den sidste naturligvis det bedste bud.

³⁵ Eftersom Baumgartner først modtog Luthers brev d. 21. oktober 1530 – jævnfør de Wette (note 10) – kan tidsrummet for i hvert fald *In pace's* tilblivelse yderligere indskrænkes. Da Senfl herefter først skulle komponere motetten, fremsende den til Baumgartner, der besørgede den videre til Luther, der endelig d. 1. januar 1531 formentlig havde fået begge motetter, er denne motet formentlig komponeret i tidsrummet fra begyndelsen af november til midten af december 1530.

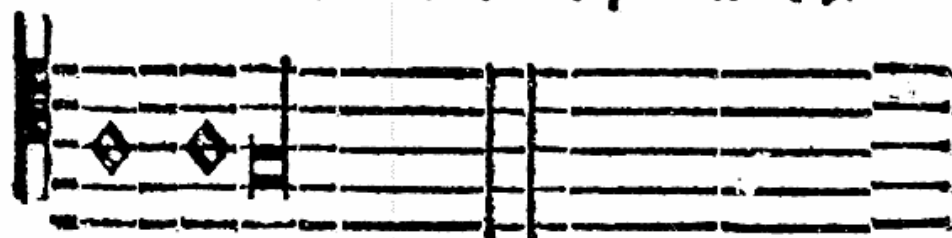
TENOR.

Non mo ri ar sed vi

vam et narrabo ope ra do

mi ni .

Ill. 1: Tenor-stemmen til Martin Luthers *Non moriar, sed vivam* fra Joachim Greffs „Lazarus redivivus“ 1545. Tekstningen er – som det ses – upræcis.

blev delt af redaktionen af *Monatshefte für Musikgeschichte*, der i samme år ytrede følgende om hans undersøgelser:³⁶

„Ludwig Senfl's Komposition des 'Non moriar' aus Luther's Gedicht Confitemini, um dessen Komposition Luther einst Senfl bat, scheint sich nach von Liliencron's Untersuchungen ... in dem Schauspiel Lazarus von *Joachim Greff* wiedergefunden zu haben. Abdruck des kurzen

³⁶ *Monatshefte für Musikgeschichte*, XXII, 1890, s. 64 [under 'Mitteilungen'].

vierstim. Gesanges nebst Beweisführung ebendort. Der Tonsatz selbst widerspricht nicht der Annahme, dass er von Senfl sein könne“.

Hertil er ikke andet at sige end: Jo, det gør den netop! – Som kommentar til både von Liliencron og redaktionen af *Monatshefte für Musikgeschichte*, må man sige, at vi strengt taget ikke ved, om Luther bad Senfl komponere *Non moriar*; ydermere er udsagnet vedrørende von Liliencron's „Beweisführung“ uholdbart. Ser man på satsen (eksempel 2), ser man en ganske kort, noget stakåndet sats, der vel ikke kan frakendes en vis charme, men som alligevel ikke hæver sig over den begavede amatør's niveau. Den gør ikke ondt, men bevæger sig i yderstemmerne ikke synderlig opfindsomt i parallelle decimer stort set hele vejen. Inspirationen fra Senfl er tydelig nok. Satsen orienterer sig snarere mod den tyske Tenor-Lied end mod Josquin-tidens psalmemotet. At man på dette tidspunkt [1890] faldt for fristelsen til at tilskrive Senfl den, er forståeligt – man havde ikke vore dages overblik over komponistens „Gesamtwerk“ – men ikke desto mindre ukorrekt. Og mærkværdigt al den stund Joachim Greff jo ganske klart beretter, at *Luther selv er komponisten!* – hvilket der med Luthers bekendte interesser og evner absolut ikke er nogen grund til at tvivle på.³⁷ At Greff – som var „intimus“, en meget nær bekendt af Luther og kredsen omkring ham – på et tidspunkt, hvor Senfl lige var død, og Luther endnu levede, i en sådan publikation skulle finde på at skrive noget, som ikke var i overensstemmelse med sandheden, er helt utænkeligt. Greff ville med den beundring for Senfl, der lyser ud af hans kommentarer til Senfl's motetter, ikke have fortiet det, hvis Senfl havde komponeret stykket. Rochus von Liliencron har ganske enkelt overset, at Greff's „Lazarus“ kom i 1545, – på et tidspunkt altså, hvor Luther endnu levede. Den eneste rimelige konklusion på spørgsmålet vedrørende denne *Non moriar*-sats er den, at Luther selv har skrevet satsen.

Senere – 1903 – beskæftigede Theodor Kroyer sig med dette emne.³⁸ I det udmærkede og fyldige forord til 1. bind af Senfl's samlede værker diskuterer Kroyer diverse Senfl-problemer. Han bemærker, at de overleverede beretninger om dette forløb stemmer overens på det punkt, at Senfl svarer på Luthers brev med at sende musik til ham og bekræfter den formodning, at den i skrivelsen til Baumgartner anførte boggave skal ses som en tak for opfyldelsen af Luthers bøn til Senfl.

³⁷ Se Walter Blankenburg: art. Luther i: *MGG*, 8, Kassel 1960, sp. 1334-1346.

³⁸ Theodor Kroyer: *Ludwig Senfl's Werke*, Erster Teil, Leipzig 1903, = *Denkmäler Deutscher Tonkunst*, 2. Folge, Denkmäler der Tonkunst in Bayern, 3. Jahrg., Bd. II.

Non moriar, sed vivam

Martin Luther

DISCANT

ALTUS

TENOR

BASSUS

Non mo - -

ri - ar, sed vi - - vam, sed

ri - ar, sed vi - - vam, sed vi -

- ri - ar, sed vi - - vam

ri - ar, sed vi - - vam, sed vi -

vi - - - - - vam et nar - ra -

vam, sed vi - - - - - vam et nar - ra -

et nar - - - - - ra - bo o -

vam, sed vi - - - - - vam et nar - ra -

bo o - - - - - pe - ra Do - - mi - ni.

bo o - - - - - pe - ra Do - - - - - mi - ni.

- pe - - - - - ra Do - mi - ni.

bo o - - - - - pe - ra Do - mi - ni.

D

A

T

B

4

8

12

Eksempel 2: Martin Luthers 4-stemmige sats over *Non moriar, sed vivam*. Da originalens tekstlægning er ubrugelig [Greff 1545], er den her gengivne tekstning forf.'s ansvar.

Kroyer peger skarpsindigt på det uløste problem: Luther beder i brevet Senfl om *In pace*, ikke om *Non moriar*, og forklarer denne divergens – efter min mening utvivlsomt korrekt – på den måde, at Luther må have skrevet et tidligere brev til Senfl og i dette bedt om *Non moriar*.³⁹ Kun således kan ovennævnte indledningspassus af Coburger-brevet forklares: „Ad te redeo ...“ [jeg vender tilbage til Dig/jeg henvender mig til Dig igen]; dette gælder ligeledes Luthers bemærkning til Senfl, at han ikke vil belaste ham, hvilken bemærkning der kunne være god grund til at anføre, dersom et brev vedrørende *Non moriar* var gået forud.

Kroyer gengiver begyndelsen af Luthers egen motet og sammenstiller den med en 4-stemmig *Non moriar*, som han fandt i Ratsschulbibliothek Zwickau, Mss LXXXI. Det drejer sig om et ulykkeligvis defekt manuskript, idet Altus-stemmebogen mangler. Manuskriptet – som jeg i skrivende stund desværre ikke har haft lejlighed til at undersøge – stammer ifølge Reinhard Vollhardt fra begyndelsen af det 16. århundrede;⁴⁰ det indeholder ikke færre end 113 værker af Verdelot, Eckel, Forster, Stoltzer, Senfl, Walter, Finck, Brumel, Franck, Gascoigne, Caspar Zeis, Greffinger, Mouton, Anselmus de Brunn, Moulu, Popel, Isaac, Bratel, Obrecht samt enkelte anonyma. Nr. 37 *Non moriar* er forsynet med et monogram L.S.; Kroyer vil se denne motet som den første af „Luther-motetterne“, hvilket det senere skulle vise sig, at han havde ret i. Med vor nuværende viden om de komponister, der er repræsenterede i denne samling samt vor viden om tilblivelsen af Senfls *Non moriar*, er Vollhardts datering nok et eller to årtier for tidlig.

I 1924 offentliggjorde Joseph Müller-Blattau sit arbejde om Königsberger-biblioteket.⁴¹ Han omtaler dette biblioteks Ms. 1740, 5 store folio-stemmebøger, der bærer årstallet 1543; her finder Müller-Blattau „... als schönsten Fund Senfls lange gesuchtes 'Non moriar sed vivam'“. Senfl stod fra 1526 i venskabelig forbindelse med hertug Albrecht af Preussen, hvilket forklarer tilstedeværelsen af *Non moriar* i dette bibliotek. Müller-Blattau gengiver i et „Anhang“ Senfls komposition: en

³⁹ Kroyer (note 38), s. LIII.

⁴⁰ Reinhardt Vollhardt: *Bibliographie der Musik-Werke in der Ratsschulbibliothek zu Zwickau*, Beilage zu den Monatsheften für Musikgeschichte, Leipzig 1893-1896, s. 33ff.

⁴¹ Joseph Müller-Blattau: „Die musikalischen Schätze der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg i. Pr., i: *Zeitschrift für Musikwissenschaft*, 6. Jahrg. 1923-1924, Leipzig 1924, s. 215-239 samt s. 416.

smuk 4-stemmig imiteret sats over 43 takter i den hypomixolydiske toneart gengivet med halverede nodeværdier og Tenor-melodien i en adapteret version af 8. tonearts psalmoditone. Stemmerne er bortset fra enkelte mindre afvigelser identiske med Kroyers *Non moriar*, Zwickau Ratsschulbibliothek Ms. LXXXI. Om den i Müller-Blattaus version umulige tekstunderlægning skriver forfatteren selv følgende: „Bei der Übertragung kam zu statten die ganz ausgezeichnete und sorgfältige Textunterlegung durch den Schreiber, auf die hier durchaus Verlaß ist, weil er sogar Zahl und Ort der Textwiederholungen durch ein besonderes Zeichen andeutet“ – hvilket ikke kan ses af Müller-Blattaus transskription – „... Gelegentlich sind mit rotem Stift sorgfältig Akzidentien beige geschrieben, ein Zeichen für den praktischen Gebrauch dieser Bände“ – hvilket ej heller fremgår af Müller-Blattaus tilrettelæggelse. Müller-Blattaus øvrige fejltagelser i forbindelse med den nævnte gengivelse af Senfls motet, skal jeg gøre rede for andetsteds [se note 62]. Hvis tekstlægningen virkelig har været så „sorgfältig“, som Müller-Blattau påstår, så kan der ikke være tale om andet end en dårlig afskrift – eller afskrift af en afskrift – i forhold til Senfls original. At Senfl skulle have teksteret så dårligt, som det fremgår af Müller-Blattaus udgave, kan man ikke forestille sig. At der imidlertid i dette tilfælde er tale om en gengivelse af den ene – den første – af Senfls „Luther-motetter“, er der ingen tvivl om. Müller-Blattau udtrykker sig i øvrigt med rette i begejstrede vendinger om sit fund:

„Dieses jedenfalls ist ein echter Senfl. So einfach die Gesamtdisposition ist – der gegebene Tenor wird erst vom Sopran [hvilket som det ses af Eks. 3 ikke er korrekt], dann vom Alt, dann nach stärkerem Einschnitt von Tenor und Baß nacheinander gebracht – so bietet doch die Stimmführung und das Verhältnis der Stimmen zum Tenor eine Fülle von Schönheit. Schon zu Anfang ist es bewundernswert, wie sich die Stimmen von der objektiven Bindung der Choralmelodie, mit der sie begonnen, und zu individueller Linienführung und Ausdrucksgebung vorschreiten“.⁴²

Senere forskning har beskæftiget sig med spørgsmålet om „Luther-motetterne“ uden at bringe nyt.⁴³ Det forekommer gådefuldt, hvad Walter Gerstenberg mener, når han en passant i sit lille arbejde vedrørende Senfls motetter omtaler Luthers bøn til Senfl: „... eine ihm

⁴² Müller-Blattau (note 41), s. 226.

⁴³ Se f.eks. Wolfram Steude: *Untersuchungen zur mitteldeutschen Musiküberlieferung und Musikpflege im 16. Jahrhundert*, Leipzig 1978, s. 104.

Non moriar, sed vivam

Ludwig Senfl

DISCANT

ALTUS
Non mo - - ri - ar,

TENOR
Non

BASSUS

5

D Non

A non mo - ri - ar, sed vi - - vam, non mo - ri -

T mo - - ri - ar, sed vi - - vam, non mo - ri -

B Non mo - - ri - ar

10

D mo - - ri - ar, sed

A ar, sed vi - - vam, sed vi - vam, sed vi - - vam,

T ar, non mo - - ri - ar, sed vi - vam,

B sed vi - - vam, sed vi -

14

D vi - - vam et nar -

A sed vi - vam, sed vi - vam, sed vi -

T sed vi - - vam, sed vi -

B - vam, sed vi - - vam, sed vi -

Eksempel 3: Den første „Luther-motet“, *Non moriar, sed vivam* af Ludwig Senfl, 1530.

besonders werthe gregorianische Weise neu zu setzen, worauf dieser mit der Übersendung des *Non moriar, sed vivam* antwortete (und trotz ZFMw VI 235ff [= Müller-Blattau] ist über Senfls Satz das letzte Wort noch nicht gesprochen).⁴⁴ En kryptisk bemærkning, som Gerstenberg, såvidt jeg ved, ikke senere fik lejlighed til at uddybe.

I 1946 offentliggjorde Walter E. Buszin sin studie om Luther og musikken.⁴⁵ Buszin gennemgår en række Luther-udsagn om musik og oversætter disse til engelsk. Brevet fra Luther til Senfl omtales kort og en engelsk oversættelse af hele brevet er gengivet s. 84f.

Endnu en engelsk version af brevet udkom i 1948 i den engelske oversættelse af Paul Nettls bog om Luther og musikken.⁴⁶ Efter gengivelsen af hele brevet på engelsk s. 23ff runder Nettl afsnittet af med følgende bemærkning:

„Senfl did not send the requested song [*In pace*] until later. He probably had to compose it first. But he did promptly send Luther a musical setting of the One Hundred and Eighteenth Psalm, „I shall not die, but live and declare the works of the Lord.“ Both the text and the music seem to have reacted like a miracle on Luther. In large letters he wrote the words, *Non moriar sed vivam*, on the wall of his study in Coburg. Luther, having freed himself of his afflictions and doubts, again became the man and the fighter. Music was the panacea that led him back to life and victory, and mankind to truth.“

Her nævnes det mig bekendt første gang, at Luther først skrev ordene *Non moriar sed vivam* på væggen i værelset på Coburg, efter at han havde modtaget Senfls motet over denne tekst. Nettls påstand er udokumenteret og lidet sandsynlig. Luther beskæftigede sig i løbet af sommeren med oversættelser af Davids Psalmer. I et brev fra begyndelsen af juli til abbed Friedrich Pistorius ved benediktinerklostret St. Egidien i Nürnberg omtaler han sin yndlingspsalme nr. 118;⁴⁷ af dette

⁴⁴ Walter Gerstenberg: „Bemerkungen zu Senfls Motette“, i: *Deutsche Musikkultur*, IX, 1944, s. 3.

⁴⁵ Walter E. Buszin: Luther on Music, i: *The Musical Quarterly*, Vol. XXXII, No. 1, January 1946, s. 80-97.

⁴⁶ Paul Nettl: *Luther and Music*, Philadelphia 1948, 174 s.

⁴⁷ Se Klein (note 4), s. 163f: „Widmungsbrief zu dem 'schönen Confitemini an der Zahl der 118. Psalm': „[ich hab] mich zu meinem Reichtum, den ich für meinen Schatz achte, gekehret und meinen lieben Psalm für mich genommen, das schöne Confitemini. Hab darüber meine Gedanken auf Papier gefasset, weil ich hie in der Wüste so müßig sitze ... Solche meine Gedanken hab ich Euch wollen zuschreiben und

brev fremgår det klart, at Luther allerede længe havde beskæftiget sig med denne Davids Psalme. Det er således ikke denne konkrete motets tekst og musikalske udformning, der „... seem to have reacted like a miracle on Luther.“ Det kan ikke afvises, at Senfl kan have vidst, at Luther havde et særligt forhold til netop denne psalme, men det forekommer yderligt usandsynligt.

Nævnes skal her ligeledes Wilfried Brenneckes kommentarer i anledning af undersøgelsen af et af de interessante Regensburg-manuskripter.⁴⁸ Jeg skal ikke her gå nøjere ind i denne sammenhæng, men blot nævne Brenneckes kommentar til den samlede udgave af Luthers værker, hvor der opregnes ikke færre end 16 manuskriptkopier og 4 tryk med gengivelsen af Luthers brev til Senfl: „Der Brief muß in Wittenberg verbreitet gewesen oder sogar an den Artistenfakultät als Unterrichtsmaterial benutzt worden sein. Auf welchem Wege er dorthin gekommen ist oder ob ihn Luther etwa nach Senfls Tode veröffentlicht hat, ist nicht geklärt.“

Videre skal omtales Friedrich Blume's betydelige arbejde *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik*.⁴⁹ Det nævnes her i afsnittet af Friedrich Blume og Ludwig Finscher: „Das Zeitalter der Reformation“ om brevsvekslingen mellem Luther og Senfl i 1530, at „jedenfalls scheint es nicht der erste Briefwechsel zwischen den beiden gewesen zu sein. Senfl antwortete statt Luthers Wunsch sogleich zu erfüllen, beziehungsweise mit der Komposition des 'Non moriar, sed vivam' ... (in dieser Beziehung auf Luther für einen Katholiken freilich eine äus-

schenken; Besseres hab ich nicht. Ob's wohl als ein groß, vielleicht auch als ein unnütz Gewäsch bei etlichen angesehen wird, so weiß ich doch, daß nichts Böses, noch Unchristliches drinnen ist. Denn es ist mein Psalm, den ich lieb habe. Wiewohl der ganze Psalter und die Heilige Schrift gar mir auch lieb ist, als die mein einziger Trost und Leben ist, so bin ich doch sonderlich an diesen Psalmen gerathen, daß er muß mein heißen und sein. Denn er hat sich auch redlich um mich gar oft verdient und mir aus manchen großen Nöthen geholfen, da mir sonst weder Kaiser, Könige, Weise, Kluge noch Heilige hätten helfen mögen. Und ist mir lieber denn des Papsts, Türken, Kaisers und aller Welt Ehre, Gut und Gewalt; wollt auch gar ungern um diesen Psalmen mit ihnen allesammt tauschen.“

⁴⁸ Wilfried Brennecke: *Die Handschrift A.R. 940/41 der Proske-Bibliothek zu Regensburg. Ein Beitrag zur Musikgeschichte im zweiten Drittel des 16. Jahrhunderts*. Schriften des Landesinstituts für Musikforschung, Kiel, I, Kassel 1953, s. 87ff.

⁴⁹ Friedrich Blume: *Geschichte der evangelischen Kirchenmusik*, 2. Auflage ... unter Mitarbeit von Ludwig Finscher, Georg Feder, Adam Adrio und Walter Blankenburg, Kassel 1965; her s. 6-8 og s. 49-50.

serst ketzerische Textwahl) und ließ erst später die gewünschte Motette 'In pace' folgen". – På baggrund af Blume/Finschers egen accept af mindst to Luther-breve til Senfl – af hvilke det ovenfor citerede brev af d. 4. oktober 1530 må have været det sidste – må man hævde, at denne sætning ikke er ganske klar.

Såvidt bemærkningerne vedrørende *Non moriar, sed vivam*, den første kendte offentlige opførelse af motetten fandt sted, da Nikolaus von Amsdorf blev bispeviet i domkirken i Naumburg d. 20 januar 1542.⁵⁰ Konklusionen på, hvorledes hele dette hændelsesforløb har formet sig, må – på basis af de her nævnte kilder, først og fremmest Kroyers fremdragen af Ms. LXXXI i Ratsschulbibliothek Zwickau og Müller-Blattaus fund i Königsberger-biblioteket – være den, at der her er tale om Senfls første Luther-motet. Den har ikke hidtil været publiceret i en tilfredsstillende udgave, – hvilket måske kunne være grunden til Gerstenbergs bemærkning.

Med henblik på spørgsmålet om kronologi synes den rimeligste forklaring – med alle tilgængelige kilder in mente – at være denne, at Luther i et ikke-overleveret brev allerede tidligere end d. 4. oktober 1530 havde henvendt sig til Senfl om en komposition over teksten *Non moriar*. Kun således giver sætningen „Ad te redeo ...“ mening. Der er flere muligheder i forbindelse med kronologien: Hvis Luther har skrevet til Senfl vedrørende *Non moriar* i et brev, der går forud for d. 4. oktober, kan Senfl selvfølgelig have sendt Luther denne sats *forud for* oktober 1530; der er også den mulighed, at de to breve fra Luther kan ligge meget tæt på hinanden, og at Kölers gengivelse af historien – som nota bene er den ældste vi har – er korrekt. Luther henvendte sig i hvert fald d. 4. oktober 1530 vedrørende *In pace in idipsum*, som Senfl må have komponeret i november/december 1530, inden Luther sagde tak – formentlig for begge værker – ved tilsendelsen af boggaven i januar 1531.

III

Forskningen på dette område har i det væsentlige koncentreret sig om *Non moriar*, idet samtlige forskere, der har beskæftiget sig med dette spørgsmål, er gået ud fra, at *In pace in idipsum* var gået tabt. I diverse artikler er denne sats stedse omtalt som „lost“ eller „verschollen“ eller „spurlos verschwunden.“ Den bedste oversigt over værker til denne tekst er givet af Friedhelm Brusniak i den vægtige Conrad Rein-bio-

⁵⁰ Se *D. Martin Luthers Werke* (note 9), s. 638f.

grafi.⁵¹ Brusniak skriver følgende vedrørende Senfls *In pace*: „Ungeachtet aller Nachforschungen war bis heute [1980] über den Verbleib von Senfls Werk, das er Luther gegen Ende des Jahres 1530 zugesandt hatte, nichts zu ermitteln.“⁵² På samme sted refererer Brusniak Walter Gerstenberg for i et personligt brev af d. 15. april 1979 at have skrevet følgende: „Natürlich ist der Text ... im XVI. Jahrhundert wiederholt komponiert worden, aber es gibt meines Wissens keine zuverlässige Spur, die zu Senfl führen konnte.“ Brusniak opregner i sin bog 6 motetter af navngivne komponister over denne tekst: 2, der er tilskrevet Josquin Desprez, en 4-stemmig sats af Conrad Rein, en 4-stemmig sats af Balthasar Resinarius, en 4-stemmig sats af Leonhard Paminger samt en 5-stemmig sats af Johannes Stahl. Hertil kommer en anonym 4-stemmig sats i Sächsische Landesbibliothek, Dresden,⁵³ samt den nedenfor omtalte 4-stemmige motet, Zwickau Ratsschulbibliothek, Ms. LXXIII, nr. 96.

I det ovenfor citerede personlige brev fra Gerstenberg til Brusniak refererer sidstnævnte Gerstenberg for følgende udtalelse: „Gerstenberg weist außerdem nachdrücklich auf das Fehlen der Komposition in den 'protestantischen' Handschriften der Zeit hin.“ Denne observation fra Gerstenbergs side er imidlertid ikke korrekt. Der findes faktisk et „protestantisk“ håndskrift, som – selvom det af let forståelige grunde har interesseret forskningen overmåde – har været totalt overset i denne konkrete sammenhæng: Zwickau Ratsschulbibliothek, Ms. LXXIII, nr. 96.⁵⁴ Det drejer sig om 6 stemmebøger i quarto fra 1540'erne, som har tilhørt en musicus i Zwickau ved navn Jodocus

⁵¹ Friedhelm Brusniak: *Conrad Rein (ca. 1475-1522) – Schulmeister und Komponist*, Neue musikgeschichtliche Forschungen, Band 10, Wiesbaden 1980, s. 213ff. – Jeg takker Professor Brusniak for lån af hans materiale vedrørende *In pace in idipsum*.

⁵² Brusniak (note 51), s. 214.

⁵³ Se Wolfram Steude: *Die Musiksammelhandschriften des 16. und 17. Jahrhunderts in der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden*, sign.: Mus. 1/D/505, Nr. 111 s. 221. Det drejer sig om en korbog fra St. Annakirche, Annaberg fra o. 1530. Satsen *In pace* er nr. 130, anonym, 4 vocum.

⁵⁴ Manuskriptet er omtalt i talrige sammenhænge: Reinhard Vollhardt (note 40), s. 4ff; O. Clemen: „Jodocus und Paul Schalreuter in Zwickau“, i: *Zeitschrift für Musikwissenschaft*, 15. Jahrg., Heft 7, Leipzig 1933, s. 320-323; Franz Krautwurst, art. Schalreuter, i: *MGG*, Bd. 11, Kassel 1963, sp. 1594-1596; Wolfram Steude: (note 43) s. 29-32; *Census-Catalogue of Manuscript Sources of Polyphonic Music 1400-1550*, Vol. IV, American Institute of Musicology, Neuhausen/Stuttgart 1988, s. 193-195; Martin Just: „Die Schalreuter-Handschrift ZwickauR 73. Ein vorläufiger Bericht“, i: *Gestalt und*

Schalreuter. I Discantus-, Altus-, Tenor- og Bassus-stemmebøgerne findes en i disse bøger let varierende indledning, der fortæller os om bøgernes ejermand, kompilator og skriver: Schalreuter var ansat ved en af hovedkirkerne i Zwickau, han var øjensynlig en dygtig korleder, der selv sang bas, han holdt trofast ved sin „Landesherr“, kurfyrst Johann Friedrich af Sachsen (den ernestinske linie), og han faldt i slaget ved Magdeburg i 1550.⁵⁵ Denne indledning er forfattet på latin af Georg Neumeyster af Zwickau, som i 1553 i Wittenberg havde købt bøgerne af Schalreuters arvinger. I 1582 overlod Neumeyster bøgerne til Ratsschulbibliothek Zwickau, hvor de nu har ligget i mere end 400 år. – Om Jodocus Schalreuter lader sig yderligere oplyse, at han i januar 1547 blev tvunget i eksil, da hertug Moritz af Sachsen (den albertinske linie) erobrede Zwickau i den Schmalkaldiske krig. Hvor Schalreuter rejste hen er ikke klart; Wolfram Steude antog, at han drog til Wittenberg, fordi han havde tætte relationer til bogtrykkeren og forlæggeren Georg Rhau i Wittenberg – en af Reformationens mest profilerede personligheder⁵⁶ – og fordi han under sit eksil ægtede enken efter Martin Luther [reformatorens nevø], der døde 1548.⁵⁷ Schalreuter har formentlig været med, da kurfyrst Johann Friedrich blev taget til fange i slaget ved Mühlberg i 1547. Få dage efter kapitulerede byen Wittenberg for kejser Karl Vs hær; lutheranerne kæmpede dog videre. Modstanden mod „Augsburger Interim“ fra 1548 koncentrerede sig om byen Magdeburg, ved hvis forsvar den o. 60 år gamle Schalreuter døde d. 22. september 1550. Disse data er for såvidt af betydning, som de afslører, at bøgerne er anlagt af Schalreuter, mens han endnu var i Zwickau, samt at han har fortsat med at skrive nye værker ind i dem efter flugten fra hjembyen.⁵⁸

Jeg skal ikke i detaljer gå nærmere ind på spørgsmålet om dateringen af Zwickau Ms. LXXIII; det er et interessant og yderligt kompliceret anliggende, som det vil føre for vidt at komme ind på her, hvor det kun skal slås fast, at manuskriptet er skrevet af Schalreuter i anden

Entstehung musikalischer Quellen im 15. und 16. Jahrhundert, Wolfenbütteler Forschungen, Band 83, Wiesbaden 1998, s. 179-192; Ole Kongsted: „Historien om en sidegevinst“, i: *Magasin*, 14. årgang, nr. 1, juni 1999, s. 34-37.

⁵⁵ Disse oplysninger er refereret flere steder; her henvises til Martin Just (note 54), s. 179f.

⁵⁶ Martin Geck: Rhau, Georg, i: *MGG*, Bd. 11, Kassel 1963, sp. 372ff.

⁵⁷ Franz Krautwurst: Schalreuter, Jodocus, i: *MGG*, Bd. 11, Kassel 1963, sp. 1594ff.

⁵⁸ Se Martin Just (note 54), s. 180.

halvdel af 1540'erne. Senest har Martin Just drøftet dette spørgsmål.⁵⁹ Jeg skal her blot henlede opmærksomheden på, at dette manuskript der, som jeg tidligere har vist det, indeholder mindst et hidtil uidentificeret værk *Sic Deus dilexit mundum* (6 vocum) af Ludwig Senfl⁶⁰ – som nr. 96 også indeholder en anonym 4-stemmig motet *In pace in idipsum*, som af forskningen hidtil er totalt overset som mulig kandidat til at være den anden „Luther-motet“! Ser vi et øjeblik på, hvilke ydre ikke-musikalske forhold, der taler for antagelsen af, at denne anonyme *In pace* skulle være identisk med Senfls anden „Luther-motet“, må det medgives, at der er tale om „circumstantial evidence“, der i sig selv ikke beviser noget som helst:

- Schalreuter ses i sit valg af værker – af hvilke ikke færre end 137 er indført i bøgerne – at være tiltrukket af Senfls musik⁶¹
- Schalreuter var en ivrig lutheraner, han var gift med en Luther, og det er rimeligt at forestille sig, at han på denne baggrund vel netop ville have et værk som *In pace* i sin samling
- Bøgerne var i næsten hele deres „levetid“ hjemmehørende i Zwickau – undtagen årene 1547 (da Schalreuter flygtede) til 1553 (da Neumeyster købte bøgerne tilbage); de var således i Zwickau, da Köler skrev sit berømte forord i 1554 (se ovenfor), i hvilket han tilkendegav „... wie denn diese beiden geseng noch vorhanden sein.“ Kan Köler have set disse bøger i Zwickau, da han skrev disse linier, eller har der eksisteret ligeså mange afskrifter af Senfls musik som af Luthers brev, således at han måske selv har haft en afskrift?

Spekulationer af denne slags er ikke egnede til at afgøre en sag som denne, og man må derfor vende sig til musikken selv for at se, om der her kan hentes noget til støtte for påstanden, at Senfl skulle være komponist til denne sats.

⁵⁹ Martin Just (note 54).

⁶⁰ Se Ole Kongsted (note 54).

⁶¹ Krautwurst opregner i sin artikel i *MGG*, at manuskriptet indeholder 12 værker af Senfl. Kun Breitengraser og Stoltzer overtrumfer dette antal. Jeg er imidlertid overbevist om, at der blandt samlingens anonyma findes flere værker af Senfl end det ene, jeg netop har identificeret [*Sic Deus dilexit mundum*] og det andet, der her diskuteres [*In pace in idipsum*].

Luther bad Senfl om at komponere *In pace* og sendte – som vi har set det – melodien med, hvis Senfl ikke skulle kende den. Der er – og ikke mindst var – 2 kendte gregorianske melodier til denne tekst. Eksempel 4, som er vist neden for er forlæggert for eksempel 6, som jeg forestiller mig, at Senfl kan have komponeret; eksempel 5 er en anden – og vel i dag mere kendt – melodi til denne tekst.

Eks. 4:

R
 VIII
 I N¹ pa-ce in id-ípsum dórmi- am et² re- qui- éscam.

eller:
 1: In pa-ce ...

eller:
 2: et

Eksempel 4: Den gregorianske melodi i 8. toneart, som danner forlæg for eksempel 6: *In pace in idipsum*.

Eks. 5:

R
 VIII g
 I N pa-ce in id- ípsum dórmi- am et requi- éscam.

Eksempel 5: Den anden gregorianske melodi i samme toneart til denne tekst.

In pace in idipsum

Ludwig Senfl

DISCANT

ALTUS

TENOR

BASSUS

5

D

A

T

B

10

D

A

T

B

15

D

A

T

B

Lyrics: In pace in idipsum

Eksempel 6: Den anden „Luther-motet“?

IV

Musikforskningen har med rette været skeptisk, når det drejer sig om at påpege personlige stiltræk i Renaissance-komponisternes musik. Der er imidlertid klart personlige momenter i Senfls latinske motetstil; disse skal jeg i detaljer vende tilbage til i anden sammenhæng. Ser man f.eks. på motetten *Non moriar, sed vivam* er flere forhold særdeles karakteristiske for Senfls skrivemåde: en af de mange forskellige måder, på hvilke Senfl opnår en intensivering af udtrykket – en „Ausdruckssteigerung“ – er ved repetition af frasen. Det gøres på flere måder, f.eks. ved almindelig repetition af en frase som i takterne 47-51 i *Non moriar*; eller mere specielt, som f.eks. takterne 31-35 i *Non moriar*: her ligger én stemme over, mens de andre pauserer, hvorefter frasen repeteres – og netop i denne sammenhæng høres i alt 3 gange.⁶² Et andet karakteristisk stiltræk hos Senfl er måden, på hvilken tiden/fremdriften et øjeblik ophæves derved, at længere partier „går i selvsving“ over den samme akkord. Dette findes der flere eksempler på.⁶³

Det skal være sagt med det samme, at man ud fra en stilistisk undersøgelse ikke stricte vil kunne bevise noget, hvorfor det „am Ende“ bliver en trossag, om denne sats – af hvilken begyndelsen er vist som eksempel 6 – er den forsvundne „Luther-motet“ eller ej. En sammenligning imellem Senfls *Non moriar* og *In pace in idipsum* i Zwickau Ms. LXXIII byder på flere interessante observationer. For det første er tonearten den samme: 8. toneart, hypomixolydisk. Retfærdigvis skal det siges, at dette ikke i sig selv betyder noget i forbindelse med en identifikation af Senfl som ophavsmand til *In pace*. Luther sendte formentlig først *Non moriar* til Senfl i 8. tonearts psalmoditone [eksempel 1], siden den gregorianske melodi til *In pace*, som også er hypomixolydisk [eksempel 4]. Har der ligget en hensigt bagved fra begyndelsen – at de f.eks. skulle bruges sammen i en liturgisk sammenhæng – har disse overvejelser altså været Luthers, ikke Senfls. Rochus von Li-

⁶² Disse motetter er under udgivelse som 1. bind af serien *Capella Hafniensis Editions*, som udgives i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek. Sammen med *Non moriar* og *In pace* udgives en teksteret version af Senfls storslåede *Alma Redemptoris Mater*, der findes som unicum i Det Kongelige Bibliotek, Gl. kgl. Samling 1872 fra 1541 samt den af nærværende forf. netop identificerede fremragende 6-stemmige motet, *Sic Deus dilexit mundum*; se Ole Kongsted (note 54). Hertil er udgivet i denne samling den 5-stemmige særdeles velformede *Ave rosa sine spinis*.

⁶³ Se f.eks. takterne 171-173 i *Alma Redemptoris Mater*, takterne 47-50 i *Sic Deus dilexit mundum*, takterne 58-63 i *Ave rosa sine spinis* eller takterne 61-65 i Senfls *Non moriar*.

liencron gør sig denne overvejelse, at der kan have ligget en liturgisk mening bagved; ikke på basis af toneartsoverensstemmelsen imellem *Non moriar* [nota bene: Luthers motet] med Zwickau LXXIII, nr. 96 – som han ikke kendte – men på grundlag af de efterretninger, som han kan stykke sammen af de ovennævnte kilder:

„Was aber ist eigentlich unter dem Luther'schen 'schönen Confitemini' zu verstehen, dem güldenen und himlischen Poëma, welches er auf der Koburger Feste 'schrieb', wie Selnecker sagt? Wenn ich die obigen Nachrichten darüber zusammen fasse, so scheint mir, es sei damit ein von Luther zusammengestellter deutscher Vespergottesdienst gemeint, in dem das *Non moriar* und der 'Respons' *In pace in id ipsum* als Chorgesänge verwendet wurden; ersteres natürlich als Antiphon zu Psalm 118, dem (wie in der Vorlesung Poach's) als Ansprache des Liturgen die Luther'sche Auslegung dieses Psalms folgte. Daß Luther auch in deutschen Gottesdiensten den Chor lateinisch singen ließ, ist ja bekannt. Gerade dies mag Greff veranlaßt haben, in seinem geistlichen Drama, in dem ja die Zuschauer, die offenbar mit dem 'Volk' gemeint sind, als Gemeinde auch deutsche Kirchenlieder singen, ebenso zu verfahren. Vielleicht weiß aber ein Lutherforscher das 'schöne Confitemini' richtiger zu deuten“.⁶¹

Fremfor alt må man sige, at man først og fremmest kommer på tanken, at denne sats kan være af Senfl, fordi den er stort anlagt. Sammenligner man med de øvrige *In pace*-motetter – som de ses kommenteret hos Brusniak skal det dog siges, at flere af motetterne til denne tekst er ganske lange af udstrækning [t. = „takter“ = 1 brevis-mensur] (se omstående side).

⁶¹ R. von Liliencron (note 19), s. 132.

Komponist	voc.	dele	Corpus	Repetitio	Versus	Repetitio	I alt
Josquin	4	4	I: In pace 9 t. II: In idipsum 10 t.	III: Dormiam 23 t.	IV: Si dedero 67 t.		109
Josquin [også til- skrevet A. Agricola]	3	2	In pace/ Dormiam 42 t.	II: Si dedero 19 t.			61
Rein	4	3	I: In pace/ Dormiam 81 t.	II: Si dedero 81 t.	III: Dormiam 39 t.		201
Resinarius	4	3	I: In pace 14 t.	II: Dormiam 22 t.	III: Si dedero 49 t.		85
Paminger	4	3	I: In pace 28 t.	II: Dormiam 42 t.	III: Si dedero 63 t.		133
Senfl (?)	4	3	I: In pace 22 t.	II: Dormiam 27 t.	III: Si dedero 68 t.		117
Anonymus [Dresden, Mus. 1/D/505]	4	4	I: In pace 9 t.	II: In idipsum 10 t.	III: Dormiam 23 t.	IV: Si dedero 68 t.	110
Stahl	5	1	I: In pace 30 t.				30

Alle motetter undtagen Stahls værk bygger på den gregorianske cantus firmus (se eksempel 4), nogle med et indledende kvartspring, andre med en lille tert som begyndelsesinterval.

Holder den oven for nævnte mulige kronologi stik: brev fra Luther før oktober 1530 med bøn om, at Senfl komponerer *Non moriar* – Senfls komposition af denne motet før oktober 1530 – brev fra Luther af d. 4. oktober 1530 med bøn om, at Senfl komponerer *In pace* – Senfls komposition af denne motet i november/december samme år – Luthers takkebrev for begge kompositioner af d. 1. januar 1531, er det rimeligt at sammenligne de to kompositioner i samme toneart, der er blevet til omtrent samtidig.⁶⁵

Non moriar er i udstrækning 87 takter, *In pace* som nævnt oven for 117 takter. Det er imidlertid ikke spørgsmålet om form, men derimod en sammenligning af indhold, der er interessant og relevant i denne

⁶⁵ Jeg skal henvise til udgaven af både *Non moriar* og *In pace*, Capella Hafniensis Editions, bd. 1, som er under udgivelse.

45

D non mo - ri - ar.

A non mo - ri - ar, non mo - ri -

T Do - mi - ni, non mo -

B non mo - ri - ar, non mo - ri - ar, non mo - ri - ar, sed vi -

50

D non mo - ri - ar, sed

A ar, sed vi - vam, sed vi -

T - ri - ar, sed vi -

B vam, sed vi - vam, sed vi -

Eksempel 7: Ludwig Senfl: *Non moriar*, takt 45-51.

sammenhæng. Synger/spiller man *In pace* efter *Non moriar*, får man efter min opfattelse en klar fornemmelse af at bevæge sig videre i det samme univers. Sammenligner man de enkelte stemmers ambitus er *Non moriar* af normalt omfang, mens overstemmerne i *In pace* – særlig Altus-stemmen (Senfls eget stemmeleje) – har forholdsvis stor ambitus.

Når Müller-Blattau som oven for nævnt omtaler *Non moriar* som „ein echter Senfl“, må man sige, at han har ret. Karakteristisk for satsen er dens to lige store dele med samme tekst og med et tydeligt indsnit efter takt 44. Den begynder med en i alle stemmer gennemført imitation med mange kadencer – dels på grundtonen g, dels på recitationstonen c. Vigtigt at iagttage er imidlertid, at kadencerne ikke bare er kadencer; de udgør ligefrem et konstitutivt element for satsen, som selvsagt er betinget af/udspringer af den gregorianske psalmoditone. Dette kan iagttages i eksempel 7, 2. del, der begynder repetitivt insisterende.

Karakteristisk for satsen er videre struktureringen af sætningen, ...

94

D et pal - - pe -

A pe - bris, et pal -

T pe - - -

B - - bris,

Eksempel 8: Ludwig Senfl (?): *In pace*, takterne 94-95.

et narrabo opera Domini“, hvor der virkelig er tale om en syllabisk deklamerende „fortællen om Herrens gerninger“ på recitationstonen. Den for Senfl typiske forbliven på en enkelt „akkord“ over flere takter – en kompositions måde, der afstedkommer en ejendommelig svævende fornemmelse – ses her som flere andre steder udformet over e-mol/G-dur „akkorder“ med tonen h som meloditone.⁶⁶ Et andet karakteristikum for Senfl – parallelle tertser/decimer eller sekster findes også her,⁶⁷ og endelig er den lille „coda“ bemærkelsesværdig.⁶⁸

Flere af disse ovennævnte forhold kan genfindes i *In pace*; her er ligeledes en stricte gennemført imitation af temaet i alle stemmer. Kadencerne på grundtonen g – nota bene: de kadencer, der melodisk kommer „nedefra“, minder meget om *Non moriar*.⁶⁹ Der er ligeledes megen lighed i måden på hvilken *Si dedero* i *In pace* [takt 5off] og *Non moriar* [fra begyndelsen] er bygget op; endvidere findes „modellen“ takt 82 ofte hos Senfl [sammenlign f.eks. med takt 16 i *Non moriar*]. Den rytmiske figur, der består af en *semibrevis* efterfulgt af to *semiminima* er meget karakteristisk for Senfl; den findes igennem hele satsen *In pace*, og her kan man f.eks. sammenligne med udformningen af *Sic Deus dilexit mundum*.

Det skal nævnes, at der findes et par mærkelige steder.⁷⁰ Men: der findes andre mærkelige steder af samme slags i Senfls opus.⁷¹ Dette

⁶⁶ Se takterne 61-65.

⁶⁷ Se takt 70.

⁶⁸ Takterne 83/84 repeteres i takterne 85/86.

⁶⁹ Se takterne 36, 69, 94/95 – sidstnævnte gengivet som eksempel 8.

⁷⁰ Se takterne 104 og 113.

⁷¹ Se f.eks. *Alma Redemptoris Mater*, (note 72), takt 193 i tertia pars.

forhold rejser selvsagt det principielle problem, at man – når man beskæftiger sig med musik fra 1500-tallet – kun sjældent har med autografe manuskripter at gøre, og heller ikke altid kan bygge på trykte versioner fra komponistens egen tid. Dette rammer i centrum i denne sammenhæng; de færreste værker af Senfls tilvirkning findes i hans egen hånd respektive i tryk fra hans egen levetid. Og når der så er tale om afskrifter eller afskrifter af afskrifter – så kan den slags problemer opstå.

Forskningen i Senfls produktion synes at være gået i stå, hvilket er forunderligt, når man tænker på, at vi her har med en „Meister ersten Ranges“ at gøre. En fornyet indsats efter fortids store gerninger på dette felt er under alle omstændigheder påkrævet. Når – blandt i øvrigt flere andre nyopdagelser vedrørende Ludwig Senfl efter „afslutningen“ af den samlede udgave i 1974 – Henrik Glahn i 1986 kunne præsentere den første trykte udgave af den substantielle *Alma Redemptoris Mater*,⁷² og nærværende forf. i 1999 kunne følge dette op med opdagelsen af den lige så mesterlige *Sic Deus dilexit mundum*, så vil vel ingen finde på at modsige dette synspunkt. Dette er ikke mindst rigtigt set på baggrund af, at Senfl-forskningen kun har set få vægtige bidrag siden Martin Bentes store værk i 1968⁷³ og Helmut Hells vigtige artikel fra 1987.⁷⁴

Ved denne lejlighed vover jeg et øje ved at præsentere en af forskningen oversat motet som „Luther-motet“ nr. 2: Zwickau Ratsschulbibliothek Ms. LXXIII, nr. 96. Samtidig skal jeg afslutningsvis bidrage med oplysning om endnu et par hidtil ukendte værker af Senfl. Forklaringen på denne sidste sætning er faktisk givet ovenfor. Greff nævner i sin uhyre interessante forklaring på anvendelsen af motetter i det gejstlige drama „Lazarus redivivus“ følgende: „Auff den secundum Actum/die Mutet oder Respons. In pace simul dormiam der sind nu viel/nemlich/ Ludowicus Senffel hat kostlich gesetzt/mit vj.viiiij. stimmen“. Hvilket vil sige, at Senfl ikke bare har komponeret én, men hele tre satser til denne tekst! Af disse synes de to motetter 6 vocum respektive

⁷² Henrik Glahn: *Musik fra Christian III's tid. Udvalgte satser fra det danske hoffkapels stemmebøger (1541)*, Anden og tredje del, DANIA SONANS, bd. V, København 1986, s. 121-135.

⁷³ Martin Bente: *Neue Wege der Quellenkritik und die Biographie Ludwig Senfls. Ein Beitrag zur Musikgeschichte des Reformationszeitalters*, Wiesbaden 1968, 391 s.

⁷⁴ Helmut Hell: „Senfls Hand in den Chorbüchern der Bayerischen Staatsbibliothek“, i: *Augsburger Jahrbuch für Musikwissenschaft*, Tutzing 1987, s. 65-137.

5 vocum ikke at have overlevet. „Luther-motetten“ har efter alt at dømme været den 4-stemmige – den skulle „stå“ til *Non moriar*, den skulle kunne synges i Luthers hus-musikalske kontekst, og endelig skulle den formentlig passe i en liturgisk sammenhæng; herudover har der altså eksisteret to motetter mere til den samme tekst, – to motetter, som Senfl-forskningen ikke kender, og som vi i dag kun kender til fra denne særprægede kilde, Greff 1545.

Der resterer mange ubesvarede spørgsmål udover de allerede oven for berørte: Hvornår har Luther komponeret sin egen *Non moriar*? Har Senfl sendt Luther alle tre *In pace*-motetter på én gang i slutningen af 1530, eller er de to sidste for 5 og 6 stemmer først komponeret senere? Disse spørgsmål kan der ikke for nærværende gives noget svar på. Greffs værk kom som nævnt i 1545, så Luther har uden for enhver tvivl kendt alle Senfls motetter til denne tekst. – – – Men hvad der *kan* gives svar på, er spørgsmålet, om forskningen i Senfls musik fortjener nyt liv efter „afslutningen“ af den foreliggende „samlede udgave“, I-XI, 1903 samt 1937-1974. Dette spørgsmål må man på baggrund af den nyeste erkendelse samt de endnu uløste problemer omkring de mange anonyma i flere vigtige tyske manuskriptsamlinger fra Reformations-tiden nødvendigvis svare bekræftende på.

ZUSAMMENFASSUNG

OLE KONGSTED: *Ludwig Senfls „Luther-Motetten“. Ein Forschungsbericht*

Ausgehend von einem einschlägigen Quellenmaterial, das der Zeitspanne vom 16. Jahrhundert bis in unsere Zeit entstammt, wird die Beziehung zwischen dem Reformator Martin Luther und Ludwig Senfl, einem der bedeutendsten Musikerpersönlichkeiten der Epoche der Renaissance, näher beleuchtet. In einem Brief vom Jahre 1530 hat Luther diesen Meister darum gebeten, eine Motette über den Text *In pace in idipsum* zu komponieren und dabei die gregorianische Melodie als „cantus firmus“ zu verwenden. Diese Komposition wurde von der musikwissenschaftlichen Forschung als verschollen betrachtet. Entdeckt wurde im Jahre 1924 indes eine andere Motette zu dem Text *Non moriar, sed vivam*, die Senfl nachweislich für Luther geschrieben hatte. Aufgefunden hatte sie der damalige Königsberger Universitätsprofessor Joseph Müller-Blattau in der Königsberger Bibliothek.

In der vorliegenden Studie geht der Autor, nach eingehender Überprüfung der wichtigsten Quellen zu diesem Gesamtthema, auf die präzise Chronologie des Geschehens ein. Dabei wird der Blick auf eine von der musikwissenschaftlichen Forschung bislang übersehene Motette gelenkt, welche den gleichen „cantus firmus“ enthält, den Luther Senfl als Vorlage vorgeschlagen hatte. Mehrere Einzelheiten sprechen dafür, dass es sich dabei um die zweite, bislang nicht auffindbare „Luther-Motette“ *In pace in idipsum* handelt (aufbewahrt in der Ratsschulbibliothek Zwickau, Ms. LXXIII, nr. 96, *Schabreuter-Codex*, der Zeit der ausgehenden 1540er Jahre entstammend).

Die hier vorgenommene Detailuntersuchung macht zugleich auf Desiderata und notwendige neue Aktivitäten aufmerksam, die ursächlich mit der ins Stocken geratenen Editionen der Werke Senfls („Gesamtausgabe“ 1903, 1937-1974) zusammenhängen. Der Dank der Arbeiten von Kroyer, Geering, Gerstenberg, Bente, Hell u.a. erreichte Forschungsstand müsste nach erfolgter Überprüfung erweitert werden. Zur erneuten Beschäftigung mit Senfl und seiner Musik fordern neuentdeckte Werke heraus (u.a. Glahn 1986). Weitere Erkenntnisse wurden bei der Aufschlüsselung anonym überlieferter Werke gewonnen (Kongsted 1999). Vor allem dieser zuletztgenannte Bereich und die Vielzahl von anonymen Quellen in den deutschen Manuskript-Sammlungen der Reformationszeit lassen eine intensive Beschäftigung als lohnend erscheinen.